

Ficțiunea woke și alte ficțiuni radicale contemporane

[Woke and other radical contemporary fictions]

Dragoș DRAGOMAN

Abstract: *The woke ideology has spilled over the walls of the American academic institutions, universities and their campuses in the 1990s, and infused the entire Western educated society. Moving towards the secondary and primary education, its ideals of abstract equality are now common facts, since the rank-and-file adepts have reached high positions in international corporations, mass-media, high-tech and the movie industry. Therefore, their racial, sexual and other cultural prejudices have become the norm. Despite the initial good intentions of fighting inequities, the woke adepts left behind real existing inequalities and found a refuge in fighting a large array of immaterial and subtle inequalities. Fueled by the literary studies programmes and the behavioral social sciences, the woke religion makes an effort towards subordinating nature to culture. The outcome is an irrational move to cancel culture, re-write history, deny science and the Illuminist ideals, and, by this, to endanger Western cultural heritage.*

Keywords: *woke, Western culture, irrationality, pseudo-religion, totalitarianism.*

Introducere

Privind la stânga contemporană, cel puțin la cea mai radicală, ceea ce este extrem de surprinzător este cât de ușor a renunțat aceasta la atingerea unor obiective palpabile, concrete, realiste, pentru a se refugia în ficțiuni atotcuprinzătoare. În loc să depună eforturi calculate și constante pentru a îmbunătăți viața celor mai nevoiași și nefericiți, pentru a reduce treptat și măsurabil din inegalitățile flagrante ale capitalismului dominant, covârșitor, stânga s-a iluzionat tot mai mult

prin căutarea unor egalități intangibile, idealizate și abstracte. Aceasta este critica pe care Amartya Sen o aducea mai demult chiar discuțiilor despre teoria dreptății¹, pe care o critica pentru gradul său ridicat de abstractizare și lipsă de realism practic². Cu atât mai mult acum, când stânga pare să fi abandonat definitiv lupta de zi cu zi pentru reducerea inegalităților socio-economice, căutând victorii de consolare în efortul fără sfârșit al egalizării condițiilor culturale, etnice și religioase. Aceasta este ceea ce se numește, azi, ficțiunea

„woke”³, anume un refugiu comod, pentru că efortul e perpetuu și succesul imposibil, de a transforma natura și cultura. În fața unei astfel de sarcini herculeene, orice eșec parțial este ușor justificabil. Orice eșec parțial este un apel la mai multe resurse și la mai multă putere, într-o spirală ce va conduce, spune iluzia woke, la o lume indistinctă, complet egalitară cultural. Această supremă egalitate sexuală, lingvistică, etnică, rasială va fi suficientă pentru a trece cu vederea persistența de oțel a masivelor inegalități socio-economice.

Deloc întâmplător, entuziasmul noii ficțiuni woke a cuprins întâi Statele Unite ale Americii. Pe terenul intelectual american al idealizării unei egalități ce lipsește cronic din lumea practică, reală, de zi cu zi, ficțiunea woke nu putea decât să înflorească. Pentru că la fel s-a întâmplat și cu marxismul teoretic idealizat. Așa cum remarcă Schumpeter, în nici o țară occidentală modelul bolșevic de renaștere a marxismului (deci speranța regăsită a egalității ideale) n-a înregistrat un an avans așa de puternic precum în Statele Unite⁴. Asta deși în perioada anterioară, înainte de 1921, teoria marxistă nu juca un rol semnificativ în organizarea mișcării muncitorești americane și nici în gândirea intelectualilor americani. Nici măcar în Germania, unde tradiția marxistă era cea mai puternică, cu excepția unei secte ortodoxe ce a rămas activă în marea mișcare socialistă de după 1918, gânditorii socialiști influenți nu manifestau nici un zel deosebit de a se reîntoarce la

dogmele dinainte și gândeau chestiunile economice la fel cum le gândeau ceilalți economiști (nemarxiști)⁵.

Cu excepția Rusiei bolșevice, scria Schumpeter în 1942, fenomenul american este unic. La fel pare să fie și acum, când tot solul intelectual fertil al Americii hrănește ficțiunile radicale ale unei lumi ideale, complet egalitare, ce se va naște pe ruinele vechii lumi. Aceasta este o nouă profecție, la fel cum marxismul reînviat de succesul bolșevic a fost noua religie a intelectualilor americani de după războiul civil rus. Nu pare, deci, exagerat ca noua ficțiune woke să fie etichetată drept o religie⁶. Nu este nici surprinzător, ținând cont că marxismul revitalizat intelectual pe tărâm american, începând cu anii 1920, a funcționat ca o profecție. Woke funcționează ca o religie pentru că se bazează pe caracterul absurd al postulatelor sale. Acestea trimit la adevăruri mai profunde, extra-raționale, ce depășesc o abordare pur rațională⁷. Afirmații de bază precum „bărbații pot rămâne însărcinați”, „femeile au penis”, „femeile trans sunt tot femei”, „toți albi sunt rasiști”, „toți negrii sunt victime”, „dacă spui că nu ești rasist, atunci sigur ești”, „matematica este rasistă”⁸, nici nu pot fi înțelese decât dacă sunt scoase din contextul lor rațional. Abia acum, când rațiunea este depășită, ele pot fi înțelese ca doctrină de credință⁹.

Pe ele se bazează atât radicalismul și intoleranța adepților, cât și „miracolele” pe care se fundamentează noua credință. Radicalismul îi entuziasmează pe adepții din mediul aca-

demic și pe studenții lor, la fel cum o făcea comunismul bolșevic înainte, cu sentimentul că au descoperit un adevăr superior, inaccesibil omului de rând, cu sentimentul de-a face parte dintr-un grup de „aleși”¹⁰. Iar primul miracol pe care noua religie îl predică este, conform „teoriei genului”, relația corp-conștiință. Astfel, oricine poate fi orice, dacă are conștiința aceluia „ceva”. Un bărbat poate fi o femeie, un bărbat poate fi un câine, o femeie poate fi o vulpe, o pisică sau un alt animal, „conștiința” (deși ar fi mai adecvat scris „inconștiința”) lor fiind liberă de orice constrângere biologică, mentală, naturală. Eliberarea de corp prin „teoria genului” (*gender theory*) nu este un accesoriu, ea este chiar esența, este mesajul central al religiei woke¹¹. Ea este cea care deschide calea de atac asupra științei, asupra adevărului, asupra realității.

Completată cu „teoria critică a rasei” (*critical race theory*), noua credință din universitățile americane s-a revărsat asupra învățământului primar american, pe care foștii militanți de stânga deveniți profesori o folosesc acum pentru a modela o nouă umanitate: genul este o chestiune de pură alegere și elevii albi sunt neapărat rasiști, mai ales atunci când neagă că ar fi¹². Iar „intersecționalitatea” este metoda dezvoltată cu scopul de a dezvălui identitățile multiple și a scoate la iveală tipuri de discriminare multiplă și procesul de dezavantajare ce apare ca urmare a combinației de identități și a intersecției sexului și genului cu alte motive (de discrimi-

nare). Mai mult, plecată din învățământul universitar american, apoi extinsă în cel primar și secundar, religia woke a modelat capitalismul marilor întreprinderi, corporatismul american însușindu-și elementele tari de credință ce se reflectă în „crezul DEI” (diversitate, echitate, incluziune), în fapt o discriminare pozitivă pură ce contravine oricăror principii ale meritocrației¹³. În cele din urmă, Big Tech, Netflix, Hollywood și social media americane promovează asiduu corectitudinea politică, sancționând orice abatere de la principiile sacrosancte ale religiei woke.

Woke și întărirea barierelor identitare

În ciuda aparentei lor lupte împotriva discriminării, gânditorii woke sunt ultra-identitari. Deși pretind că luptă în numele comunităților oprite (persoane transsexuale, homosexuale, persoane de culoare etc.), scopul lor este chiar de a consolida aceste categorii, de a exacerba aceste identități și a le amplifica prin „teoriile intersecționale”¹⁴. Deși ei se identifică drept „războinici ai justiției sociale” (*Social Justice Warriors*), orientarea lor primară este spre aspectele imateriale, simbolice, ale inegalității, nu spre inegalitățile reale, cuantificabile, ce provin din statusurile economice și sociale diferite. Poate de aceea lor li se pot corela mai repede conceptele de „corectitudine politică” (*political correctness*) și „cultura anulării” (*cancel culture*), pentru tendința lor de a-i forța pe toți

ceilalți să urmeze o conduită „morală” prestabilită și a-și „anula” adversarii, care este, într-adevăr, una dintre cel mai caracteristice și detestabile aspecte ale mișcării¹⁵. Pe de-o parte, tendința de a impune restricții de exprimare liberă despre subiecte pe care ei le consideră „sensibile” sau chiar tabu (nu ai voie să te exprimi „așa” despre cineva din aceste „comunități oprimare”), pe de altă parte dorința de a-și elimina, de a-și neutraliza adversarii, ce aduce aminte de felul în care erau eliminați în comunism „dușmanii poporului” din fotografiile sovietice¹⁶. În fapt, acesta este un control total al spațiului public (și privat), prin care adepții religiei woke își impun idiosincraziile, își etichetează, desconsideră și elimină adversarii, ce nu merita nici măcar o privire, cu atât mai puțin o strângere de mână sau o dezbatere de idei.

Caracterul profund intolerant al membrilor mișcării și cel totalitar al noii religii, în ansamblu, poate fi explicat prin originea și componentele mișcării. Pe de-o parte, woke se inspiră direct din mișcările de re-deșteptare, de „trezire” religioasă (*awakenings*) specifice bisericilor neoprotestante americane din ultimul secol și jumătate, mai ales din trezirea religioasă a „shakerilor” („scuturători”, „agitatori”) americani¹⁷. Această sectă milenaristă face parte din ce-a dea doua „Mare Trezire”, sau revelație, cea din secolul al XIX-lea, din perioada 1790-1840. A doua Trezire nu făcea decât să continue efectele sociale și religioase ale pri-

mei „Mari Treziri”, cea din 1730-1740, când mase imense de noi adepți se pocăiau și se convergeau sub cerul liber, în cadrul evanghelizărilor conduse de predicatori, cei care-i „trezeau” pe cei care încă nu erau convertiți¹⁸. Făcând apel la emoția damnării perpetue, predicatorii împingeau masele la pocăință pentru revelarea interioară a harului divin, în continuarea doctrinei calviniste a predestinării¹⁹. Secta milenaristă a „shakerilor” respingea Sfintele Taine și pretindeau că primesc mesaje de la Dumnezeu prin intermediul unor „instrumente” alese, anume femeile din grup, preferate acum pentru menținerea comunicării de un Dumnezeu ce putea fi considerat concomitent masculin și feminin. „Mama” sectei, Ann Lee, reprezenta manifestarea feminină a lui Dumnezeu și a doua venire a lui Hristos²⁰.

Pe de altă parte, intoleranța totalitară le este consolidată membrilor „treziți” (woke) ai noii religii de componenta și de originea universitară nord-americană a noii mișcări. Faptul că ea s-a născut pe băncile marilor universități americane o împregnează cu o aură de invincibilitate, de autoritare covârșitoare, de dogmă sacrosanctă, tocmai pentru că este pretins derivată „științific”. În fapt, fapt fără precedent de la crearea universităților medievale (ce au predat religia, dar nu au determinat decisiv doctrina sau ritualul)²¹, trecând prin modelul modernității promovat de Humboldt, acum universitatea își creează propria religie²². Tocmai de aceea noua mișcare, ce se bazează

acum pe „studii” pretins științifice (teoria genului, teoria rasei, intersecționalitatea), în fapt poziții partizane, își permite să respingă pluralitatea punctelor de vedere și argumentația rațională, impunând ca regulă unanimitatea²³. De aceea religia woke poate să afirme nonșalant că „s-a demonstrat științifică că...” biologia nu este o știință și că sexul este „atribuit în mod arbitrar” la naștere, că rasismul este sistematic, că decolonizarea nu a avut loc niciodată²⁴.

Consecința directă este că o critică „din interior”, din chiar rândurile lumii universitare, științifice și academice devine foarte dificilă. Nu doar că adepții mișcări sunt imuni la argumente de factură rațională, științifică, îmbibați fiind de misiunea lor mistică, dar universitățile occidentale au devenit locuri în care nu mai sunt posibile dezvoltarea și transmiterea cunoștințelor²⁵. Ele se ocupă acum de confecționarea consensului pe chestiuni care nu au nici un suport științific, ci sunt simple „concepte” ideologice precum „exprimarea de gen”, „rușinea legată de obezitate”, „cultural violului”, „hegemonia albă” sau „masculinitatea toxică”. Ele nu se bazează pe explicații și nu acceptă demonstrații, fiind pure afirmații ce pot fi reduse la faptul destul de banal că există „relații de putere”²⁶. Ele au apărut în universitățile americane cu decenii în urmă, după care au migrat în cultura de masă și au acaparat spațiul public, beneficiind de legitimitatea dată de un (fost) caracter științific al universităților²⁷.

Ceea ce este surprinzător este cât de repede mediul universitar occidental a renunțat la cerința științifică de obiectivitate. Ceea ce a fost timp de secole semnul distinctiv al intelectualilor ce se delimitau de idealurile credinței religioase, cultivând rațiunea în speranța explicării lumii²⁸, pare să se fi evaporat în mai puțin de o generație. În subsidiar, vechile modele de gândire derivate pe filieră religioasă protestantă par să fi revenit în actualitate. De aceea woke seamănă cu mișcările protestante de trezire, dar cu diferențe semnificative: o „trezire” fără de Dumnezeu și fără de iertare²⁹. Dușmanul veșnic, implacabil, urât și pe veci invocat este „omul alb”. Astfel, „privilegiul rasei albe” sau „privilegiul alb” (*white privilege*) nu funcționează diferit de un păcat original. Spre deosebire de păcatul creștin, însă, el nu s-a produs din și prin liber arbitru, dar nici nu poate fi nici răscumpărat. El este un produs mecanic al unui determinism implacabil: strămoșii albilor de azi s-au făcut vinovați de asuprirea negrilor, ceea ce transferă mecanic responsabilitatea pe umerii albilor actuali, considerați responsabili pentru tot răul actual de pe pământ³⁰. Incapabili să se descătușeze de determinismul biologic ce-i face să fie albi, albilor nu li se oferă nici speranță, nici alinare. Nici un Mântuitor nu poate lua asupra lui acest păcat de moarte (socială), nici o pocăință nu le poate șterge amprenta biologică, faptul biologic de care nu vei putea niciodată să scapi. Ei pot doar să se „confeseze” public, să-și

„admită greșelile” și „privilegiile” (*watch your privilege*), căutând condițiile pentru tot mai mare diversitate, echitate, incluziune (DEI), noul Crez al religiei seculare americane universitare de azi.

Altfel spus, ceea ce woke promite în domeniul „afirmării de gen” nu permite în cel al „vinovăției rasiale”. Genul poate fi „îndreptat”, culoarea pielii nu. „Masculinitatea toxică”, concept înrudit privilegiilor rasiale, poate fi îndreptat spre neutralitate sexuală și efeminare, iar din ce în ce mai mult prin tranziție de sex. Renunțarea la organele sexuale proprii (presupus „atribuite discreționar” la naștere) și „construcția” de noi organe, adecvate genului, pot pune capăt suferinței de a fi fost „prizonier(ă)” într-un corp nedorit, un corp de bărbat/femeie. Schimbarea de stare civilă sau operația ar trebui să poată rezolva problema, punând capăt „masculinității toxice”³¹. Dar nimic de acest fel nu se poate întâmpla în domeniul „privilegiului alb”. Sub nici o formă nu este îngăduit să spui, de exemplu, că ești o persoană de culoare „încătușată” într-un corp alb³².

Acceptarea acestei afirmații ar spulbera tot eșafodajul de presupuneri ale religiei universitare americane: statutul de victimă eternă al individului de culoare, victimă prin excelență, moștenitor al unei istorii tragice; posibilitatea de evadare, scăparea pe care ar folosi-o descendenții opresorilor albi. Ei nu trebuie să aibă nici o scăpare. Ei nu pot să se sus-tragă condiției lor reprobabile de albi, pot doar să se căiască³³. Prin aceasta,

devine evident că religia woke nu se preocupă de iertare, ci este mai mult obsedată de înfierarea păcatului, într-o continuă diferențiere între „neprihăniți” și „impuri”³⁴. În dinamica diferențierii, excomunicarea și denunțarea ereziilor sunt cele ce se află în centrul noii religii. De aceea, religia woke nu vorbește despre un viitor mai bun, ea nu oferă promisiunea unei vieți de apoi, izbăvită de răul de aici. Ea este o religie a unui „aici și acum” eterne, o luptă pentru izbăvirea acestei lumi de răuvoitori și pentru eliberarea grupurilor discriminate³⁵, ce cresc în număr prin chiar succesul „intersecționalității”.

Radicalism și intoleranță în numele toleranței

În maniheismul pur și dur al religiei woke, dușmanii trebuie demascați și degradați public, expuși pe rețelele de socializare. De aceea, prin *cancel culture*, adepții woke evită orice dialog cu damnații. Anularea existenței dușmanilor este cheia renașterii sociale, „privilegiații” fiind umiliți pentru că ei reprezintă tot răul din societate³⁶. Regulile de conduită ultra-morale îți permit și îți cer să-ți semnalezi virtutea, neprihănirea (*virtue signaling*), dar și să-i denunți pe cei răi, pe rasiști și pe cei care „urăsc”, pe toți cei rapid etichetați drept homofobi, transfobi, grasofobi, lesbofobi și așa mai departe³⁷. Acest maniheism puritan le interzice adepților să poarte orice formă de dialog cu cei considerați impuri. Singurul tratament plauzibil este „cultura

anulării” (*cancel culture*), notele de protest, adunările publice, împiedicarea discuțiilor, a conferințelor, a declarațiilor celor „vinovați”. De aceea, religia woke nu le permite să participe la discuții sau la actul de predare celor care sunt împotriva doctrinelor lor³⁸. Că este vorba de Andrei Șerban sau de Jordan Peterson, de orice mare profesionist sau profesor emerit, faptul că ei rup consensul campusurilor și al sălilor de curs supuse noii religii, soarta lor este pecetluită. Ei devin „reacționari”, „homofobi” și „rasiști”, deci incompatibili cu actul de predare și de cercetare (orice ar însemna „cercetare” pentru adepții woke). Ultimii profesori recalcitranți rămași sunt concediați, acolo unde este posibil, mai ales în lumea academică anglo-saxonă³⁹. Dacă nu, sunt încurajați să se retragă, sunt agresati și timorați, uneori izolați social, ceea ce-i împinge în final să demisioneze (așa cum au făcut Peter Boghossian, Kathleen Stock sau Jordan Peterson). Ulterior, atacuri similare se îndreaptă și asupra celor din afara universității, precum J. K. Rowling, care se bucură de la fel de puțină susținere colegială, publică sau chiar deloc.

Dar curățarea răului din societate nu se poate face fără întoarcerea la origini, fără a smulge buruienile cu tot cu rădăcină. Rescrierea istoriei, ca element component al „culturii anulării” (*cancel culture*) reia, de fapt, practici religioase mai vechi, specifice altor secte înaintea lor, precum iconoclasmul sau sfărâmarea statuiilor⁴⁰. Din dorința de a epura trecutul, de a-l face conform cu idealurile pro-

pagandei woke ce răsună în campusurile americane, statuile generalilor americani sudiști, statuia negustorului de sclavi Colston din Bristol, cea a lui Cecil Rhodes din Cape Town au dispărut, eliberând memoria de traumele trecutului. Dar odată cu ei au dispărut și statuile lui Churchill și Washington, considerați „rasiști”, în timp ce statuia lui Jefferson din fața primăriei din New York a fost ascunsă vederii publicului, adică „pusă la păstrare”⁴¹. Ajunsă în Franța, *cancel culture* a lovit în statuia lui Napoleon din Rouen și amenință statuile lui Colbert sau Victor Hugo⁴². Nici un merit personal, nici o mare realizare intelectuală, artistică, filantropică sau economică nu sunt de ajuns pentru a șterge orice mică suspiciune de „rasism”, „colonialism”, „sexism”, „privilegiu alb” și alte obsesii woke. De fapt, tot trecutul universitar și științific occidental trebuie atent selectat și epurat de operele din „vremurile întunecate”. De aceea, noua cultură woke, ce promite eliberarea de orice opresiune, trebuie să se debaraseze rapid de toate disciplinele universitare albe și masculine, deci de toată moștenirea culturii occidentale, începând cu științele umaniste grecești și romane, muzica și dansurile clasice, literatura și pictura bărbaților albi, filozofia clasică premodernă și modernă. De fapt, religia woke actuală nu face decât să ducă la împlinire opera de anulare ce a început mai demult în Occidentul modern și post-modern⁴³. Ea nu face decât să perfecționeze căderea în banal și derizoriu, din moment ce elimină fără

regret repera frumuseții și ale adevărului.

Iar tocmai acesta este unul dintre aspectele cele mai deconcertante ale religiei woke, faptul că nu are nici o dimensiune temporală, că nu oferă nici o promisiune pentru lumea ce va să vină, că nu are nici o escatologie. Doctrinile milenariste din Evul Mediu, dar și utopiile socialiste de secol XIX, măcar urmăreau o viață transformată, o cetate ideală pe pământ⁴⁴. Religia woke nu urmărește un viitor luminos. Lupta adepților săi este una pentru o echitate imaginată aici și acum⁴⁵, chiar dacă sacrificiile sunt colosale. Perspectiva lor este una sumbră, de luptă neîncetată împotriva rasismului, ce nu va dispărea niciodată, sau împotriva patriarhatului etern. De aici provine atât urgența, cât și radicalismul luptei lor. Prin radicalismul transformării unei prezent etern, ei se înrudesc cu adepții totalitarismului ce predică tragerea la rindea, fasonarea naturii umane, la fel cum dulgherul trage la rindea lemnul strâmb al omenirii⁴⁶. Prin viziunea lor pesimistă, ei nu fac decât să aștepte apocalipsa climatică, produsă prin exploatarea naturii. Această apocalipsă este iminentă, deși termenele limită au fost succesiv prelungite de-a lungul ultimelor decenii, „urmând să se petreacă” în cel mult câțiva ani, de unde și apariția unei boli psihice, numită eco-anxietate⁴⁷.

Revenind la eludarea problemei sociale clasice, la ocolirea reflecției asupra mijloacelor adecvate pentru a reduce în mod real disparitățile și inechitățile socio-economice, com-

pensate prin egalitarismul simbolic și abstract al noii religii, nu putem să nu remarcăm, alături de Jean-François Braunstein, contradicțiile științifice și logice, de bun-simț, pe care noua religie dominantă în Occident le conține. Astfel, teoria genului, partea cea mai originală, șochează prin lipsa sa de jenă și atrage aproape irezistibil prin misterul său cvasi-teologic⁴⁸. Ea le oferă adepților promisiunea unei egalități perfecte, provenite dintr-o eliberare ce nu părea nicicând posibilă. Trecute sunt vremurile luptei muncitorești, cu speranța unui viitor luminos oferit de noua orânduire, ce excludea din rândurile ei exploatarea omului de către om⁴⁹. O astfel de eliberare de opresiune este desuetă azi, când noua religie woke promite nici mai mult, nici mai puțin decât eliberarea finală, cea față de constrângerea cea mai apăsătoare, cea față de corpul fizic. Universalismul ei ține de ambiția sa de a se impune în toate societățile umane, fără excepție, în măsura în care acestea recunosc existența unei diferențe între sexe, diferență pe care teoria încearcă să o elimine⁵⁰.

Pentru asta, teoria genului duce la extrem teoriile woke, făcând tot ce este necesar pentru a nega cele mai elementare fapte obiective, dar și de a ataca brutal știința (în special biologia), pentru a nega, în final, chiar existența realității⁵¹. Pentru această teorie, tot ceea ce contează este genul, un soi de conștiință de sine, anume de a fi bărbat sau femeie sau orice între ele. Iar dacă ai îndrăzneala de a sublinia existența unui corp (fi-

zic, dat, natural), vei fi stigmatizat ca „transfob”⁵². Negând realitatea fizică, biologică, ipoteze contradictorii precum „bărbații pot rămâne însărcinați” și „femeile au penisuri” devin norma, teoria transgender-ismului aducând cu sine o promisiune de eliberare fără precedent, anume posibilitatea de a-ți schimba sexul sau genul după bunul-plac⁵³. Utopia „fluidității de gen” devine, astfel, idealul emancipării universale de tirania corpului, făcând din persoanele transsexuale „eroii timpurilor noastre”⁵⁴. Ei sunt apostolii noii religii fondate de vechii adepți ai behaviorismului, ce făceau distincția, odată cu J.B. Watson, între „natură” și „cultură”, susținând că cea din urmă este mai puternică decât natura⁵⁵. Conform părintelui cultului behaviorist, J.B. Watson, copiii pot fi modelați în funcție de cum sunt educați. Behaviorismul le oferă adepților săi aceleași promisiuni de emancipare precum idealul *self-made man*, mitul american al omului ce poate deveni orice, ce se poate transforma la voință⁵⁶.

Controlul realității prin limbaj

Problema pe care Braunstein o ridică aici se referă la capacitatea celorlalți de a rămâne autonomi, de a păstra o priză asupra realității. Faptul că cineva „se identifică” pe sine cu alt gen, fie că își schimbă sexul sau nu, că își păstrează corpul intact și procedează la o transformare strict interioară, acest fapt nu trebuie să acționeze asupra celorlalți în mod constrângător. De ce să renunțe o

vastă majoritate de oameni la mărturia simțurilor, la experiența directă, în favoarea unei ficțiuni, care derivă din conștiința intimă a interlocutorului? Totuși, prin forța sancțiunilor sociale și tot mai des legale, „ni se impune să părăsim lumea reală pentru lumea iluzorie a interlocutorului nostru, deși știm că este doar o lume a iluziei”⁵⁷. Folosirea unor altor pronume decât cele evidente, interdicția de a numi o femeie „femeie” pentru că ea se consideră bărbat și invers, de a numi „bărbat” un bărbat care se consideră pe sine femeie poate funcționa într-o lume a bunăvoinței ideale, ca într-un joc în care adulți consensuali fac eforturi serioase pentru a lua în seamă „experiența privată” a cuiva. Dar a-i forța pe copii să nege realitatea și să refuze mărturia simțurilor, făcând obligatorie acestor pronume (opuse evidenței sau neutre, specific obiectelor – „they”/„it”) înseamnă o constrângere insuportabilă⁵⁸. Devine un act distructiv al cunoașterii corecte a realității să-i obligăm pe copii să vadă un lucru (un bărbat) și să spună altceva (femeie sau „nonbinar”)⁵⁹. Pentru mărturia simțurilor, acesta este un act catastrofal, pentru că întărește ideea că realitatea nu există, că ceea ce există este conștiința detașată de orice ancorare corporală⁶⁰. Dar este și o constrângere de sorginte totalitară, pentru că adevărul obiectiv ar trebui supus convingerilor subiective ale unei mici minorități, pentru că, pentru a satisface unele persoane, ar fi potrivit ca toată lumea să se deplaseze în sensul lumii lor

imaginare și să rupă orice legătură cu realitatea”⁶¹.

Nu poate fi subliniat îndeajuns caracterul totalitar, anume legătura dintre limbaj și realitate. În siajul behaviorismului și al puterii culturii asupra naturii, controlul limbajului este esențial pentru instituirea controlului totalitar. Nu doar că trebuie acum să renunțăm la experiența noastră senzorială și la cunoașterea științifică, dar și să respingem un limbaj care se străduiește să ne ofere o mai bună înțelegere a lumii⁶². Ni se cere, sub amenințarea sancțiunii, să acceptăm epurarea limbajului, eliminarea oricăror referințe la diferențele sexuale⁶³, să acceptăm iluzia celor cu putere. „Orice femeie trans este o femeie” și „orice bărbat trans este un bărbat” echivalează cu a renunța la orice conținut al celor doi termeni, bărbat și femeie. Automat, bărbații au ciclu menstrual și femeile ai penis. Astfel de afirmații obligatorii nu sunt departe de controlul totalitar al realității prin egalitatea dintre termenii contrari. Nu întâmplător, sloganul oficial al statului totalitar imaginat de Orwell conținea afirmațiile: „războiul este pace”, „ignoranța este putere” și „libertatea este sclavie”⁶⁴. Nou-vorbierea (*newspeak*) este la Orwell chiar mecanismul prin care birocrăția statului totalitar definește realitatea, controlându-i pe cei supuși. Cei care dețin puterea, cei capabili să definească ce este un „bărbat” și ce este o „femeie”, sunt cei care le vor spune supușilor ce este adevărat și ce este fals, ce este bine și ce este rău, ce este acceptabil și ce este interzis.

Plecând pe calea behaviorismului, adepții religiei woke cred că prin epurarea, prin corectarea limbajului, vor reuși să transforme realitatea⁶⁵. Într-un fel, ei intuiesc puterea statului totalitar, capabil să modifice realitatea prin limbaj. Ei cred că dacă limbajul nu va mai diferenția între bărbați și femei, atunci nu va mai exista nici o diferență între bărbați și femei⁶⁶. De aici vine și interdicția de a folosi termenul „femeie”, o respingere a realității corpului, considerat fiind că termenul „femeie” care ar putea circula în limbajul cotidian ar fi discriminatoriu⁶⁷. De aici și impunerea socială a unor „realități” precum „corpuri cu vagin” sau chiar „organisme cu vagin”, propagate mai ales prin lucrări publicate de reviste medicale și edituri cu pretenții științifice, precum *Lancet* (numărul din 25 septembrie 2021)⁶⁸. Campaniile britanice de vaccinare împotriva cancerului de col uterin se adresează acum „persoanelor cu uter”, nu femeilor. Pentru că și „bărbații pot rămâne însărcinați”, spitalele britanice și americane se adresează acum „persoanelor însărcinate” și nu mai fac referire la „mamă” ci la „părintele care naște”, nu la „lapte matern”, ci la „lapte uman”, nu la „sân” ci la „corpul” care alăptează⁶⁹. Acesta este un solipsism radical, care crede nu doar că există numai conștiințe, independente de corp, ci și că aceste conștiințe sunt cele care creează lumea⁷⁰, de fapt, un război împotriva realității și un război pentru controlul realității.

Lupta împotriva rațiunii

Dar poate cea mai ilustrativă dovadă a acestei campanii bine organizate de luptă împotriva realității este teoria critică a rasei. Parte esențială a noii religii woke, ea dorește transformarea trecutului în acord cu cerințele prezentului, ea dorește „repararea” unor nedreptăți istorice nu prin cunoașterea trecutului, ci prin ștergere lui (*cancel culture*). Făcând asta, adepții noii religii luptă nu doar cu trecutul, ci și cu spiritul universal al rațiunii. Încercând să „repare” ceva trecut, ei distorsionează prezentul. Deși par să fie conștienți de neajunsurile politice, sociale și economice pe care rasismul (științific și politic) le-a adus în viețile generațiilor anterioare, ei nu fac acum decât să reînvie spectrul rasismului. Și o fac, culmea ironiei, tot în manieră pretins științifică. Deși se etichetează pe ei înșiși drept „antirasiști”, teoria pe care o răspândesc în universități, școli, grădinițe și în afara spațiului educațional este că a omite, a trece cu vederea „diferențele de culoare” este cel mai abominabil rasism. Teoria rasei pe care o promovează reafirmă în mod constant necesitatea de a percepe relațiile sociale și întreaga viață umană în termeni de rasă⁷¹. Doar că, de data aceasta, rasismul este inversat. Tot sistemul DEI (diversitate, echitate, incluziune), ce a fost diseminat dincolo de mediul academic, în fapt o discriminare pozitivă inversată ce a degenerat în discriminare pur și simplu, se bazează pe preceptele că: 1) rasismul (albilor) este unul siste-

mic, deci cultural înrădăcinat și profund instituționalizat; 2) există și azi un „privilegiu al rasei albe”⁷².

Ambele axiome lovesc în libertatea și răspunderea indivizilor, precum și în universalitatea drepturilor oamenilor. Cum vom vedea, ele lovesc și în ideea unei rațiuni universale, împărtășite de toți oamenii, care se pot înțelege și care pot coopera pe baza acestei rațiuni împărtășite. Pe de-o parte, rasismul considerat „sistemic” afirmă că toți albi care trăiesc în prezent sunt automat rasiști (iar cei care neagă tocmai s-au „demască” ca fiind rasiști), că ei beneficiază de avantajele rasiale chiar și fără a fi conștienți de asta. Această afirmație nu doar că le răpește albilor orice libertate, privindu-i de opțiuni și de responsabilități individuale. Paradoxal, un tânăr alb care s-ar alătura unei mișcări autentice pentru promovarea egalității rasiale ar continua să fie urmărit de acest păcat originar al sclavagismului practicat de coloniștii albi în secolele XVII-XIX. Mai mult, păcatul fiind originar, nici o „spovedanie” nu îl poate șterge. În ciuda gesturilor simbolice ale polițiștilor americani de a îngenunchea în fața celor de culoare sau ale preoților americani de a le spăla picioarele, aceste „spovedanii” ce întăresc sentimentul de vinovăție sunt fără rezultat. Fiind un „privilegiu” din naștere, unul la care nici un alb nu renunță de bunăvoie, a fi alb rămâne un stigmat de neșters. De aceea noua religie woke poate fi comparată cu o teologie a vinovăției fără ieșire, pentru că nu există nici un Mântuitor

care să-ți șteargă păcat original și care să te scoată din starea de cădere. În cazul protestanților originari, la Luther cel puțin, credința sinceră era o ieșire (și singura) din starea anterioară.

Pe de altă parte, axiomele atacă chiar fundamentul stării universale de umanitate. Atribuind (în mod vinovat) anumite caracteristici „rasei albe”, așa cum face Muzeul Național de Istorie și Cultură Afro-Americană din Washington D.C. (individualism feroce, familie nucleară, accent pus pe metoda științifică, primatul culturii greco-romane și tradiția iudeo-creștină, etica protestantă a muncii, respectul pentru autonomie și proprietate, respectarea strictă a programelor de muncă, spiritul de competiție etc.)⁷³, asta înseamnă că non-albii nu dețin aceste valori sau că nu sunt capabile de ele. Asta denotă că aceste elemente ale „culturii albe dominante” nu au nimic de-a face cu persoanele non-albe și, mai mult, că odată ce acestea se vor elibera de cultura dominantă albă, ele vor fi lipsite de aceste valori (pe le-au internalizat involuntar) și care nu le sunt specifice⁷⁴.

Paradoxul acesta anti-universalist și profund rasist (ce le atribuie doar albilor valori precum punctualitatea, munca asiduă, gândirea rațională, respectul față de autoritate, politețea)⁷⁵, așa cum este el propagat de adepții religiei woke, este bine exemplificat de manualul de matematică finanțat și promovat de Fundația Bill și Melinda Gates⁷⁶. Scopul deschis al acestuia este de a „elimina rasismul

din lecțiile de matematică”. Încercând să demonstreze că „matematica este rasistă”, manualul finanțat de Gates, parte din programul de „matematici echitabile” al fundației, ajunge și el la un paradox. Anume, că matematica nu este universală. Căutarea unui răspuns „corect” nu este, conform manualului, decât dovada supremației albe. Orele de matematică nu ar trebui să perpetueze ideea că există un răspuns corect, ci să se axeze pe înțelegerea conceptelor și raționamentelor. Ideea răspunsului corect alimentează obiectivitatea (sic) și teama de conflict (sic)⁷⁷. Scopul lecțiilor de matematică ar fi acela de a angrena orientarea sociopolitică în toate aspectele educației, inclusiv în matematică, prin orchestrarea unor discuții matematice „productive”, care să stimuleze răspunsurile spontane din partea elevilor⁷⁸. În mod evident, paradoxul rasist la care ajunge manualul Fundației Gates este că este imoral să li se ceară unor elevi de culoare exactitate în calcule, rigoare în logica matematică, efort în rezolvarea unor probleme. Că este suficient, în cazul lor, să fie încurajați să discute despre matematică când ajung acasă, să aproximeze răspunsurile și să fie vigilenți la lecțiile de matematică „rasiste”, ce pot fi periculoase⁷⁹.

Așa cum remarcă Braunstein, nu doar că această abordare va avea consecințe practice dezastruoase pentru cei de culoare, care merg la școli ce nu fac nici un efort pentru a-i ajuta să stăpânească matematica sau să vorbească corect engleza⁸⁰. Dar îi

va afecta pe toți cei care merg la școlile unde se predă religia woke. Pentru că scopul noii educații woke este de a produce un om nou, pe deplin conformist, îmbibat de dogmele noii religii. Iar omul nou este cel pe deplin supus, cel care și-a negat individualitate și care-și urăște libertatea. Pentru că a fi alb înseamnă vină perpetuă, dar și apartenență perpetuă la grup. Noua religie înseamnă renunțarea completă la ideea de individ, de răspundere personală, de merit și excelență. Ideea de autonomie individuală este, de fapt, dușmanul de moarte al religiei woke, Satana ce trebuie distrusă. Omul nu este nimic în afara grupului, că e vorba de culoarea pielii sau de sex⁸¹, și orice dorință de a evada din grup este satanică. De aici și dorința de a distruge primatul rațiunii individuale, de aici dorința de a distruge solul culturii moștenite (*cancel culture*).

Dar obligația de a coborî sub minte, interdicția de a folosi rațiunea cu care oamenii au fost cu toții înzestrați, se manifestă plenar în decretarea biologiei ca fiind o pseudoștiință, o știință falsă a dominației de tip patriarhal, o disciplină eminemamente politică, colonialistă, ce impune ideea „bolnavă” a heterosexismului și a androcentrismului⁸². De aceea, distrugerea moștenirii biologiei ca știință, denunțarea ei ca mecanism de putere, îi va elibera automat pe cei „oprimați”, anume pe femei, pe homosexuali. O anti-biologie trebuie pusă în practică, astfel, în universitățile occidentale, care să fie neapărat ginocentrică, matriarhală și

homosexistă⁸³. Ca atare, riscuri nebănuite (izolarea academică, imposibilitatea de a obține un post prin concurs în domeniu) apar prin simplul curaj de a afirma că există diferențe biologice între bărbați și femei⁸⁴.

Acesta nu este un aspect oarecare al ideologiei woke. El stă la baza noii religii ca mărturisire a credinței. El este încununarea efortului de a subjugă natura culturii. El este capătul drumului behaviorist, credința în realitatea culturală, construită, arbitrară, a orice se poate cunoaște, deci și a ceea ce există deja. Incapacitatea sau lipsa de voință de a face distincție între legile universului și fanteziile culturale ale unei minorități militante vor face ca noi și noi discipline științifice să fie sacrificate pe altarul woke. Nu întâmplător, scrie Braunstein, primii profesori și oameni de știință din universitățile și laboratoarele de cercetare occidentale care au reacționat la ofensiva ideologică ce amintește de Marea Revoluție Culturală maoistă sunt de origine est-europeană. Atacând matematica, știința a universului, putem constata că niciodată ura față de rațiune nu a mers atât de departe⁸⁵. Marele matematician de origine română, Sergiu Klainerman, fugit din România ceaușistă, recunoaște un regres chiar față de situația din cadrul regimului comunist din România, unde matematica era în mare măsură imună la presiunile ideologice⁸⁶. De aceea, el insistă să afirme, cu toate riscurile asociate (defăimare, desfacerea contractului de muncă etc.), că nu există nimic în istoria și practica actuală a

matematicii care să justifice ideea că matematica ar fi diferită sau dependentă de rasă sau de grupul etnic care o practică⁸⁷. Nu există o matematică albă, la fel cum nu există o fizică mecanică newtoniană britanică, o compoziție franceză a aerului sau o teorie a relativității restrânse evreiești. Reluarea cu nonșalanță a celor mai josnice stereotipuri naziste nu poate decât să șocheze.

Mulțor chimiști, fizicieni și biologi occidentali proveniți din fosta Uniune Sovietică și țările Europei de Est le răsună încă în minte propaganda pe motive ideologice. De aceea, ei recunosc mai ușor tiparele ideologice, organizatorice și de acțiune ale ultimei mari încercări utopice⁸⁸. Cu nuanțele de rigoare, noul sistem ideologic occidental diferă de cel sovietic, remarcă profesorul Klainerman, prin faptul că nu-și elimină fizic adversarii și nu-i trimite în colonii penitenciare. Noul totalitarism woke este mai blând, el acționând prin oprobiu social, sancțiuni colective, vinovăție prin asociere și discursuri impuse⁸⁹. Desigur, nu ar trebui minimalizat riscul de „moarte socială”, mai ales în cazul profesiilor universitare. Mai mult, lupta cu o putere care se prezintă pe ea însăși ca fiind blândă și binevoitoare este mai complicată decât cu una fătăș brută⁹⁰. Cel puțin în cazul comuniștilor sovietici, ei erau materialisti și pe deplin convinși că există o realitate obiectivă, o lume reală. În sens filozofic, ei erau realiști. De aceea nu a existat o critică radicală a științei ca atare, în ciuda denaturărilor din mo-

tive doctrinare, ci un respect deosebit față de matematică, derivat din credința că oamenii sunt capabili să descopere adevăruri universale⁹¹. Nu întâmplător, sfinții și apostolii noii religii woke, dar și primii dintre adepți se recrutează din facultățile de științe umaniste, cu precădere din acele sectoare ale studiilor literare care se preocupă de idei, de imaginație, de reverie și care speră ca utopiile la care vizează să primească puterea birocrăției statului totalitar modern.

Concluzii

Acum, marile universități americane și adepții woke din afara lor, dar răspândiți în corpul social și deținând poziții de decizie, atacă neobosit moștenirea Iluminismului⁹². Aceștia refuză universalismul, pe care-l cataloghează drept o simplă ficțiune⁹³. Pentru ei nu există indivizi, ci doar grupuri pe care anumiți oameni le exemplifică. Oamenii sunt albi sau negri, heterosexuali, homosexuali sau femei și așa mai departe. Ei sunt categorii, ca atare nu ar trebui tratați în mod egal, ci „echitabil”, adică prin discriminarea negativă sau pozitivă, capabilă să corecteze inegalitățile de facto⁹⁴. Ca atare, pentru adepții woke nu există un individ autonom, capabil să se distanțeze de grup, să nu adere la o normă unică impusă de acesta, de care aparține prin naștere sau afiliere⁹⁵. Individul nu poate să schimbe sau să renunțe la o identitate, pentru că ar rupe legăturile cu grupul, lucru de neacceptat pentru religia woke. Tot ce poate face individul este să

acumuleze o identitate suplimentară, prin intersecționalitate, dar ea va fi întotdeauna o identitate fixă și neapărat una de victimă⁹⁶. Ideea unui destin mutabil, pe care să-l confecționezi singur, prin merit și efort, este complet eretică în noua religie americană woke. Asta ar însemna să-ți trădezi comunitatea, iar oamenii există doar în limitele unei categorii impuse și imuabile, fie de victimă, fie de inovat⁹⁷. Nici o salvare autentică nu este posibilă din acest determinism pur și dur. Singură liberă este conștiința de a fi ceva, liberă să aleagă între un corp și altul, între un sex și altul. Dar această aparentă salvare nu este posibilă decât prin sacrificarea rațiunii, a Iluminismului, a științei, a legii, a liberalismului politic și constituțional⁹⁸.

Dacă acest gnosticism, cu accente de transumanism, ar fi rămas în băncile și bibliotecile marilor universități americane, am fi asistat la simplă excentricitate academică. Evadând din campusurile universităților americane, religia woke devine însă un episod de delir colectiv. Intrând în lista de discipline, bibliografiile și codurile de conduită ale universităților europene, coborând la nivelurile de bază ale învățământului, el trece în studiourile de film, în grilele de programe ale televiziunilor naționale, în mediul de afaceri corporatist și în politicile publice europene. Prin DEI, ea infuzează normele de conviețuire acceptate și încearcă să transforme percepția tuturor asupra realității. Ca sistem de putere, el se impune în mediul academic și publicistic. Este suficient să compari marile edituri consacrate ce-i publică pe autorii

woke (Gallimard, Seuil, Plon, Grasset, Stock, Routledge, Wiley, Oxford University Press etc.) și editurile de nișă care acceptă să-i publice pe contestatari. Deși există excepții, aceasta este regula.

În accepțiunea lui Popper⁹⁹, acest tabu, aceste idiosincrazii, aceste prejudecăți particulare unui mic grup militant, încearcă să devină normă, să sufocă societatea deschisă. Rămasă în imaginarul unor indivizi, ar fi fost o halucinație de mai scurtă sau de mai lungă durată. Transpusă în coduri, regulamente, legi naționale și europene, ea devine o ideologie totalitară. Vocile dizidente din universități sunt tot mai rare, iar amenințarea cu excluderea sau cu „moartea socială” este tot mai descurajantă. De aceea, facultățile de științe umaniste dau impresia că nu mai pot fi reformate din interior, iar universitățile că nu-și mai îndeplinesc rolul, acela de a păstra și transmite mai departe patrimoniul cultural, de a contribui la progresul cunoașterii, la formarea unor minți libere și cultivate¹⁰⁰. Ele sunt acum hotărâte să ne distrugă patrimoniul (*cancel culture*), să tragă înapoi știința (teoria de gen, colonialismul, intersecționalitatea, teoria critică a rasei), să formeze activiști needucați și dogmatici¹⁰¹.

Prin îndoctrinarea tinerilor și instigarea lor împotriva tradițiilor de civilizație, prin milițiile vigilente ce-i pedepsesc pe cei care nu se supun ei, religia woke pare mai aproape de marele delir al Revoluției Culturale declanșată de Mao decât de idealurile universității promovate de Humboldt. Această ideologie inhibă orice critică

și limitează capacitatea de a promova alternative, ucigând din fașă orice contravine ortodoxiei militante. Acest cadru există pentru că, subliniază Fitoussi, validarea cenzurii antrenează autocenzura, mai ales când lumea culturală aderă la ideologia ce impune constrângerile¹⁰². Virtuoși, continuă el, ne supunem la ceea ce ne dictează morala mediului cultural și, astfel, respectăm noile interdicții¹⁰³, de foarte multe ori chiar cu entuziasm. Facem asta din convingerea că,

prin asta, modelăm o lume mai bună, că luptăm împotriva rasismului, sexismului, homofobiei, în avantajul minorităților¹⁰⁴. În fapt, această nouă paradigmă culturală amenință civilizația occidentală. Ea ne târăște în linie dreaptă spre un regres artistic, intelectual și antropologic¹⁰⁵, înspre o nouă epocă de obscurantism și amorțire, din care vom ieși cu greu, reluând experiențele somnambulilor dinaintea noastră¹⁰⁶.

Note

¹ John Rawls, *Théorie de la justice*, traducere de Catherine Audard, Seuil, Paris, 1997.

² Amartya Sen, *L'idée de justice*, traducere de Paul Chemla, Flammarion, Paris, 2010.

³ Samuel Fitoussi, *Ficțiunea woke. Cum ne schimbă ideologia filmele și seriarele*, traducere de Anca-Maria Pănoiu, Editura Curtea Veche, București, 2025.

⁴ Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, traducere de Gaël Fain, Payot, Paris, 1963, p. 20.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Jean-François Braunstein, *Religia woke. Cum a căzut pradă Occidentul unei mișcări iraționale*, traducere de Emanuela Jalbă Șoimaru, Editura Humanitas, București, 2024.

⁷ *Ibidem*, p. 23.

⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁹ Mircea Eliade a înțeles că moartea religiei, mult clamată în Occident, nu poate lăsa loc liber decât unei alte forme religioase, o religie degradată, desfigurată, transformată, dar care continuă să răspundă setei omului de absolut, de realitate, de transcendență

și de nemurire. Pentru formele noi ale religiozității occidentale, ce transpar în forme actuale de inițiere, societăți secrete și în alte practici culturale, vezi Mircea Eliade, *Initiations, rites, sociétés secrètes. Naissances mystiques*, Gallimard, Paris, 1959; idem, *La nostalgie des origines*, Gallimard, Paris, 1971; Idem, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale. Eseuri de religie comparată*, traducere de Elena Boartă, Editura Trei, București, 2022.

¹⁰ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 23.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 12.

¹³ *Ibidem*, p. 13.

¹⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁵ *Ibidem*, p. 36.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 34.

¹⁹ Pentru importanța decisivă a doctrinei predestinării la protestanții americani de factură calvinistă, vezi Max Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, précédé de *Remarque préliminaire au recueil d'études de sociologie des religions I* et suivi de *Les sectes protestantes et*

- l'esprit du capitalisme*, traducere de Isabelle Kalinowski, Flammarion, Paris, 2017.
- ²⁰ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 37.
- ²¹ Pentru o imagine a intelectualilor medievali, vezi Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, Seuil, Paris, 2000.
- ²² Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 43.
- ²³ *Ibidem*.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 46.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 47.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 48.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ Arthur Koestler, *Les somnambules. Essai sur l'histoire des conceptions de l'Univers*, traducere de Georges Fradier, Calmann-Lévy, Paris, 1960.
- ²⁹ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 54.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Ibidem*, p. 56.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ *Ibidem*, p. 57.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 58.
- ³⁵ *Ibidem*.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 59.
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 60.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 65.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ C. S. Lewis, *Desființarea omului sau Cugetări asupra educației, cu referire îndeosebi la predarea englezei în clasele mari*, traducere de Petruța-Oana Năiduț, Editura Humanitas, București, 2023.
- ⁴⁴ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 67.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ Isaiah Berlin, *Lemnul strâmb al omenirii. Capitole din istoria ideilor*, traducere de Andrei Costea, Editura Humanitas, București, 2021.
- ⁴⁷ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 70.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 84.
- ⁴⁹ Pentru caracterul universal și mistic al comunismului revoluționar, vezi Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, Editura Humanitas, București, 2007.
- ⁵⁰ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 84.
- ⁵¹ *Ibidem*.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ *Ibidem*.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 85.
- ⁵⁵ *Ibidem*.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 104.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ *Ibidem*.
- ⁶⁰ *Ibidem*.
- ⁶¹ *Ibidem*.
- ⁶² *Ibidem*, p. 105.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Dana Crăciun, Editura Polirom, Iași, 2019.
- ⁶⁵ Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 112.
- ⁶⁶ *Ibidem*.
- ⁶⁷ *Ibidem*.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 110.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 109.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 121.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 128.
- ⁷² *Ibidem*, p. 130.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 150.
- ⁷⁴ *Ibidem*.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 151.
- ⁷⁶ *Ibidem*.
- ⁷⁷ *Ibidem*.
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 152.
- ⁷⁹ *Ibidem*.
- ⁸⁰ *Ibidem*, p. 154.
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 140.
- ⁸² *Ibidem*, p. 169.
- ⁸³ *Ibidem*, p. 170.

- 84 *Ibidem*, p. 171.
 85 *Ibidem*.
 86 *Ibidem*, p. 173.
 87 *Ibidem*, p. 172.
 88 Pentru eșecul utopiei socialiste, vezi excelentul eseu al lui François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont, Paris, 1995.
 89 Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 175.
 90 *Ibidem*.
 91 *Ibidem*, p. 176.
 92 *Ibidem*, p. 200.
 93 *Ibidem*.
 94 *Ibidem*.
 95 *Ibidem*, p. 201.
 96 *Ibidem*.
 97 *Ibidem*.
 98 *Ibidem*, p. 202.
 99 Pentru definiția societății deschise, vezi Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, traducere de D. Stoianovici, Editura Humanitas, București, 2005.
 100 Jean-François Braunstein, *Religia woke*, p. 206.
 101 *Ibidem*, p. 207.
 102 Samuel Fitoussi, *op. cit.*, p. 11.
 103 *Ibidem*.
 104 *Ibidem*, p. 12.
 105 *Ibidem*, p. 17.
 106 Arthur Koestler, *op. cit.*

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BERLIN, Isaiah, *Lemnul strâmb al omenirii. Capitele din istoria ideilor*, Editura Humanitas, București, 2021.
 BESANÇON, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, Editura Humanitas, București, 2007.
 BRAUNSTEIN, Jean-François, *Religia woke. Cum a căzut pradă Occidentul unei mișcări iraționale*, Editura Humanitas, București, 2024.
 ELIADE, Mircea, *Initiations, rites, sociétés secrètes. Naissances mystiques*, Gallimard, Paris, 1959.
 ELIADE, Mircea, *La nostalgie des origines*, Gallimard, Paris, 1971.
 IDEM, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale. Eseuri de religie comparată*, Editura Trei, București, 2022.
 FITOUSSI, Samuel, *Ficțiunea woke. Cum ne schimbă ideologia filmele și serialele*, Editura Curtea Veche, București, 2025.
 FURET, François, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont, Paris, 1995.
 KOESTLER, Arthur, *Les somnambules. Essai sur l'histoire des conceptions de l'Univers*, Calmann-Lévy, Paris, 1960.
 LE GOFF, Jacques, *Les intellectuels au Moyen Age*, Seuil, Paris, 2000.
 LEWIS, C. S., *Desființarea omului sau Cugetări asupra educației, cu referire îndeosebi la predarea englezei în clasele mari*, Editura Humanitas, București, 2023.
 ORWELL, George, *O mie nouă sute optzeci și patru*, Editura Polirom, Iași, 2019.
 POPPER, Karl, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura Humanitas, București, 2005.
 RAWLS, John, *Théorie de la justice*, Seuil, Paris, 1997.
 SCHUMPETER, Joseph, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Payot, Paris, 1963, p. 20.
 SEN, Amartya, *L'idée de justice*, Flammarion, Paris, 2010.
 WEBER, Max, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, précédé de *Remarque préliminaire au recueil d'études de sociologie des religions I* et suivi de *Les sectes protestantes et l'esprit du capitalisme*, Flammarion, Paris, 2017.